

ТАБИАТ ВА ҲАЙВОНОТ ОЛАМИ — ИНСОН ВИЖДОНИНИНГ
СИНОВИ ЁВВОЙИ ТАБИАТНИ ҲИМОЯ ҚИЛИШ: ҲУҚУҚ, МАЪРИФАТ ВА
ИНСОНИЙЛИК

Ф. А. Мухитдинова

*юримдик фанлар доктори (DSc), профессор, Тошкент давлат юримдик
университети*

Аннотация: Мақолада ҳайвонот оламига нисбатан зўравонлик ва браконьерликка қарши ҳуқуқий чоралар тизими таҳлил қилинади. Муаллиф Ўзбекистон қонунчилигини — «Ов қилиш ва овчилик ҳўжалиги тўғрисида»ги Қонун, Маъмурий жавобгарлик ва Жиноят кодекслари нормаларини — таъриф, превенция, маъмурий ва жиноий жавобгарлик позоналарида кўриб чиқади ҳамда уни Германия, Хитой, АҚШ ва Қозоғистон тажрибаси билан қиёслайди. Миллий тизимнинг кучли жиҳатлари (жазонинг индивидуалаштирилиши, «занжирни узиш» стратегияси) ва заиф бўгинлари (ижро ва далил базаси, ҳайвонлар фаровонлиги бўйича алоҳида қонуннинг йўқлиги) аниқланади.

Калит сўзлар: браконьерлик, ҳайвонот дунёси, ноқонуний ов, ҳайвонларга шафқатсиз муомала, экологик ҳуқуқ, маъмурий жавобгарлик, жиноий жавобгарлик, мораторий, қиёсий ҳуқуқ, Янги Ўзбекистон.

Аннотация (рус.): В статье анализируется система правовых мер против жестокого обращения с миром животных и браконьерства. Автор рассматривает законодательство Узбекистана — нормы Закона «Об охоте и охотничьем хозяйстве», Кодекса об административной ответственности и Уголовного кодекса — на уровнях определения, превенции, административной и уголовной ответственности и сопоставляет его с опытом Германии, Китая, США и Казахстана. Выявляются сильные стороны национальной системы (индивидуализация наказания, стратегия «разрыва цепочки») и её слабые звенья (правоприменение и доказательственная база, отсутствие отдельного закона о благополучии животных).

Ключевые слова: браконьерство, животный мир, незаконная охота, жестокое обращение с животными, экологическое право, административная ответственность, уголовная ответственность, мораторий, сравнительное право, Новый Узбекистан.

Abstract (eng.): The article analyses the system of legal measures against cruelty toward the animal world and against poaching. The author examines the legislation of Uzbekistan — the Law on Hunting and Hunting Economy, the Code of Administrative Responsibility, and the Criminal Code — across the levels of definition, prevention, administrative and criminal liability, and compares it with the experience of Germany, China, the United States, and Kazakhstan. The study identifies the strengths of the national

system (individualisation of punishment, the “breaking the chain” strategy) and its weak links (enforcement and the evidentiary base, the absence of a dedicated animal-welfare law).

Keywords: *poaching, wildlife, illegal hunting, cruelty to animals, environmental law, administrative liability, criminal liability, moratorium, comparative law, New Uzbekistan.*

Табиат — инсониятга ишониб топширилган энг улуғ, аммо энг заиф омонатдир. Ҳайвонот олами эса шу табиатнинг тирик қалби, унинг нафаси ва овозидир. Бироқ бугун бу қалбга нисбатан шафқатсизлик кучаймоқда: тонг сахарда ўрмонни ёриб ўтган битта ўқ овози она қоплонни ерга қулатади, унинг инидаги икки боласини очлик ва ноаниқликка ташлаб кетади. Бу — шунчаки битта жониворнинг ўлими эмас; бу — миллион йиллар давомида табиат яратган нозик мувозанатнинг узилиши, инсон виждонининг синовидир.

Ҳайвонот олами тилсиз: у судга шикоят қила олмайди, ўзини ҳимоя қилиб нутқ сўзламайди. Унинг ягона ҳимоячиси — Қонун, ягона овози эса — инсоннинг адолати ва виждонидир. Афсуски, сўнгги йилларда табиатга бўлган тазйиқ — ноқонуний ов, браконьерлик, ноёб турларнинг қирилиши — глобал ва миллий даражадаги жиддий экологик-ҳуқуқий муаммога айланди. Ҳар бир йўқолган тур билан биз нафақат бир жонзотни, балки табиатнинг бир бўлагини, ўз маданиятимизнинг бир қисмини ва болаларимизнинг меросини йўқотамиз. Шу боис бугун савол шундай қўйилади: биз бу оламни ҳимоя қилишга қодирмизми, Ўзбекистон қонунчилиги бунга қандай жавоб бермоқда ва жаҳон тажрибаси бизга нималарни ўргатади?

Аввало бир ҳуқуқий фарқни аниқ ажратиб олиш зарур. Оммавий мулоҳазада икки нарса кўп чалкаштирилади: браконьерлик — ёввойи фаунага нисбатан ноқонуний ов ва балиқ овлаш, бу экологик ҳуқуқ институти бўлиб, бизда пухта ишлаб чиқилган; ва ҳайвонларга шафқатсиз муомала — уй ва хизматдаги ҳайвонларга азоб бериш, зўравонлик, бу эса «ҳайвонлар фаровонлиги» институти бўлиб, Ўзбекистонда ҳали шаклланиш босқичида. Айни шу иккинчиси — қонунчилигимиздаги энг очиқ бўшлиқ.

Ўзбекистон браконьерликка қарши курашни изчил, поғонали тарзда куради. Дастлаб «Ов қилиш ва овчилик ҳўжалиги тўғрисида»ги Қонуннинг (2020 йил) 27-моддаси браконьерликни аниқ таърифлайди — муҳофаза этиладиган ҳудудларда ов, тақиқланган қурол ва усуллар, тақиқланган мавсум, муддат ёки турларни овлаш, рухсатномасиз ов, нормаларни ошириш, ҳамда ёввойи ҳайвонларнинг уяларини бузиш ва урчишга тўсқинлик қилиш. Айниқса охириги банд диққатга сазовор: у энди фақат «отиш»ни эмас, яшаш муҳитини бузишни ҳам ноқонуний деб тан олади, бу халқаро стандартларга мос замонавий ёндашувдир.

Қонун урчиш даврида табиатни асраш учун ёпиқ мавсумларни белгилайди: умумий ов тақиғи 1 март–15 август; балиқ овлаш тақиғи эса ҳудудлар бўйича табақалаштирилган — Амударё ва Сирдарёда 11 март–31 май, бошқа табиий ҳавзаларда 16 апрель–31 май, Қорақалпоғистон ва Хоразмда 26 апрель–10 июнь. Бундан ташқари, 2026 йил 1 августдан 2028 йил 1 январгача ноёб ва йўқолиб кетиш

хавфидаги турларга — қоплон, сиртлон ва бошқаларга — тўлиқ мораторий жорий этилди. Бу — оддий чеклов эмас, давлат сиёсати даражасидаги қарор: айрим турлар шунчалик ноёбки, уларни ҳеч қандай пул билан ўлчаб бўлмайди.

Жавобгарлик тизими ҳам кўп қатламли. Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 60-моддаси табиий ресурслардан ўзбошимчалик билан фойдаланиш учун базавий ҳисоблаш миқдорининг 5–15 баравари жарима ёки 15 суткагача маъмурий қамокни назарда тутди. 90-модда эса (2024 йил ноябрида янгиланган) ов ва балиқ қоидаларини бузишни поғонали жазолайди: жарима 20–30 баравардан бошланиб, такрорийликка қараб 50–70 бараваргача ошади ҳамда 3 йилгача ов ҳуқуқидан маҳрум этишгача боради. Энг оғир ҳолатларда, тақиқланган воситалар — электр токи, портловчи ёки кимёвий моддалар — қўлланилганда, Жиноят кодексининг 202-моддаси кучга киради: 7 йилгача озодликдан маҳрум қилиш ва зарарни тўлиқ қоплаш.

Айниқса эътиборга молик жиҳат шундаки, қонун браконьерликни фақат ов пайтида эмас, бутун занжир бўйлаб таъқиб қилади. 90¹-модда тақиқланган ов қуролларини тайёрлаш, сақлаш ва сотишни — яъни воситани манбада — жазолайди; 63-модда эса ноқонуний ов маҳсулотини қабул қилиб олувчи ташкилот мансабдорини жавобгар қилади, яъни бозорни, талабни нишонга олади. Олувчи, ресторан, қайта ишловчи бўлмаса, овлашнинг иқтисодий мотиви йўқолади. Бу — жаҳон амалиётидаги «пул йўлини таъқиб қилиш» ва АҚШ Lacey Act моделининг айнан мантиғидир.

Қиёсий кўламда Ўзбекистон тажрибаси илғор амалиётга яқин. Германияда табиатни муҳофаза қилиш конституциявий мажбурият даражасига кўтарилган; Хитой Қизил рўйхат турларини ўта қаттиқ ҳимоя қилади; АҚШ ноқонуний савдони федерал даражада таъқиб этади. Минтақамизда эса Қозғистоннинг 2021 йилги «Ҳайвонларга масъулиятли муносабат тўғрисида»ги қонуни браконьерликни ҳам, шафқатсизликни ҳам қамраган илғор ҳужжат сифатида бизга энг яқин намунадир. Айни пайтда ёпиқ мавсум институти деярли барча давлатларда мавжуд бўлиб, Ўзбекистон стандартлари бу борада халқаро амалиётга тўла мос келади.

Шундай экан, қонунчилигимиз пухта. Аммо энг қаттиқ модда ҳам, агар ҳуқуқбузарлик исботланмаса, қоғозда қолади. Тизимнинг энг заиф бўғини — ижро ва далил базаси. Ривожланган давлатларда далил тизими ДНК-идентификация, GPS-мониторинг, камера-тузоқлар ва ноқонуний савдо занжирини молиявий таъқиб қилишга таянади. Демак асосий вазифа — жазони эмас, жавобгарликнинг муқаррарлигини кучайтиришдир.

Хулоса

Аммо гап фақат моддалар ва жарималарда эмас. Наҳотки, тирик оламга, табиатга озор бериш учун ҳамон жавобгарликни эслатиб туришга мажбур бўлсак? Ҳайвонот оламига нисбатан шафқатсизлик қанчалик ачинарли ва, аслида, жиноят эканини англаш даври келмадимикин? Тилсиз жонзотга кўтарилган қўл — фақат бир ҳайвонга эмас, инсоннинг ўз қалбидаги раҳм-шафқатга, виждонига ва маданиятига кўтарилган қўлдир.

Шу боис таълим ва тарбия, ахлоқ ва ҳуқуқ, қонун ва бурч, жиноят ва жазо — буларни ҳеч қачон унутмаслигимиз керак. Қонун ёввойи табиатни ҳимоя қилади,

аммо қонундан-да устун туриши лозим бўлган нарса — инсоннинг ички маърифати ва инсонийлигидир. Жаримадан қўрққани учун эмас, балки виждони тақозо этгани учун табиатни асраган фуқаро — ҳақиқий маърифатли фуқародир. Ҳуқуқ — сўнги чегара; тарбия эса — биринчи ва энг ишончли ҳимоя.

Янги Ўзбекистонда барча соҳада янгиликлар ва ислохотлар амалга ошмоқда, инсон кадри улуғланмоқда. Инсон кадрини улуғлаган юртнинг маърифатли фуқароси ҳайвонот оламига, бутун тирик табиатга нисбатан ҳам инсонийлигини намоён этса — бу нур устига нур бўларди. Зеро, миллатнинг маданияти унинг заифларга, тилсизларга ва ўзини ҳимоя қила олмайдиганларга бўлган муносабати билан ўлчанади.

Табиатни асраш — эртанги кунни, фарзандларимиз мерос оладиган оламни асрашдир. Бу — ҳам ҳуқуқий бурч, ҳам ахлоқий вазифа, ҳам инсонийлик имтиҳонидир. Ва бу имтиҳондан ўтишнинг ягона йўли — қалбларда меҳр, онгларида маърифат, қонунларда эса адолатни мустаҳкамлашдир.

«Тилсиз оламнинг ягона овози — адолат; унинг энг ишончли ҳимояси — инсоннинг маърифати»

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

Эслатма: хорижий манбалар ва рақамларни нашрдан олдин расмий манбалардан аниқлаштириш тавсия этилади.

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. — Тошкент, 2023.
2. Ўзбекистон Республикасининг «Ов қилиш ва овчилик хўжалиги тўғрисида»ги Қонуни (2020 йил 19 июнь). — lex.uz.
3. Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси (60, 63, 90, 90¹-моддалар). — lex.uz.
4. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси (202-модда). — lex.uz.
5. Ов ва балиқ овлаш тақиқланган муддатлар тўғрисида: Экология, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва иқлим ўзгариши вазирлигининг расмий маълумотлари. — gov.uz.
6. Ноёб ва йўқолиб кетиш хавфидаги ҳайвон турларини овлашга мораторий (2026–2028). — gov.uz.
7. CITES — Ёввойи фауна ва флоранинг йўқолиб кетиш хавфи остидаги турлари билан халқаро савдо тўғрисидаги конвенция (1973).
8. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland, Art. 20a.
9. Lacey Act (АҚШ) — ёввойи табиат маҳсулотлари ноқонуний савдосига қарши федерал қонун.
10. Хитой Халқ Республикаси Жиноят кодекси (341-модда).
11. Қозоғистон Республикасининг «Ҳайвонларга масъулиятли муносабат тўғрисида»ги Қонуни (2021).